

GARDUNARA (EMEKU ta EMEZAL)

Federico Krutwig Sagredo

1.ª Izena

Hizkuntza hau mintzaten zen lurraldeari' askotan XUMER izena emaiten zaio. Ziri engraphêetan, hala ere *ki-engi* bezala agertzen da. Bainan bertze engraphêetan ere GARDUNIAS eta KARDUNIA forman agertzen da. Izen huntatik dudarik gabe garaikoez geroagoz beren formak athera zituzten: *khal-daios khaldaikos* bai eta araboen *khaldun* forma ere huntatik, dathor. Beraz euskaraz Mesopotamia behean bizi zen herri zahar huni eman behar deraukogun izena «gardun» dela uste dut. Mesopotamia garaikarazko izenaren forma gaurko arabaraz *al-gezira* da, hau da haren itzulpena, eta euskaraz *ugarte* lizateke, Tigris eta Eufrates ibaien arteko ugartea. Epokha zaharretan bi ibai hauien goiko partean zegoen lurraldeari URARTU izena emaiten zeraukoten. Beraz *guk'* hemen *gardun* (gizona), *gardunara* (hizkuntza) eta *Gardunalde* (herriaren) izenak erabiliko ditugu.

2.ª Hizkuntzako nivelak. Eme-ku ta eme-zal.

Mesopotamian, hau da Gardunaldean erabiltzen zen hizkuntza zaharrean, lehen textuetan danik jadanik agerten dira bi hizkuntzako nivelak: *eme-ku* (hizkuntza gora) eta *eme-zal* (emakumeen hizkuntza). Bi izen hauk aiphagarriak dira, zeren eta Japonian gaur egun ere bi nivel nabusi hauk baita dagotza, eta huntaz gainera Gardunaldean gerthatzen zen bezala, *eme-ku* (gizonen edo hizkuntza garaia) bethi piktographikoa zen, eta

Gardunaldeko ta Japoniako hizkuntzen emaztekien hizkuntzako nivela, edo hizkera, bethi phônetikoa izaiten da. Bi hizkuntzako nivel important hauk ere Indian geroagoz ikhusiko ditugu, non eta gizon nobleek sanskritaraz hitz egiten bait zuten, eta emakume ta morroinek bethi prakritaraz. Bainan bi hizkuntzako nivel hauk baino gehiago ba dirudi ezen gardunek geroago bertze hizkarak ere desarroilatu zituztela huntara nivel hauk agerten dira:

eme-gal = hizkuntza garaia behar bada jainkoekin mintzatzeko erueda.

eme-sukud = hizkuntza maiestatiko.

eme-sukha = hizkuntza garbia.

eme-temena = hizkuntza basikoa.

eme-sidi = hizkuntza zuzena (herrikoia).

Faktu hau konsideratzea berez oso important ba, zeren eta hunela ikhusten den nola jadanik, lehen epokha danik, irazteko tekhnêa inventatu zuen herriak hizkuntzan bertan nivel gizartelogiko hauk sar-arazi zituen. Hizkuntza bat' herri baten egiazko hizkuntza baldin bada, nahi-eta-ez bere strukturetan Gizartean dagozen differentzia gizartelogikoak berriro erakhutsi behar bait ditu, hunela egiteko kapable ez ba litz, hizkuntza soilik azpiko zerra gizartelogikoaren hizkuntza bait lizateke, hau da, proletargoaren. Eta jakina den bezala' ezen ere herrik ez du maithe proletargo kondizioa erakhusten duen mintzatzeko moiena. Geroagoko epokhetan gardunarak' batez ere Mesopotamian desageri zenetik, eta hor akkadiara mintzatu hizkuntza bezala sartu zenetik bere prestije soziala konservatu zuen, batez ere erleginoan eta thrêskeian, eta jainkoarekin mintzatzeko hizkuntza normala bilhakatu zen, eta huntara' Alexandro Handiaren epokhan dano gerthatzen zen.

Hizkuntza hunek' ba daduka euskararekin ahaiko bat, hitzetan ez hoin handia dena, bainan bai suffixu batzuetan (Gardunarak: *exeta*, *exera*, *exeân*, *exeka* euskaraz : *etxetik*, *etxera*, *etxean*, *etxeko*... eta bertze batzu). Hitzetan soilik batzu aipatu nahi nituzte: gardunarak: *igi*, euskaraz : *begi*, batez ere hitz hunen emezal forma *ine inu* bait da. Jakintzalari batzuek diffe-

rentzia hau aldaketa phônetikoa bai lizen interpretatzen dute, hala ere *ine* forma ta '*inu*, '*ainu* semitak dira.

Hemen ere bertez gardunarazko radikal bat aipatu nahi genuke. Erran dugunez gardunak irazteko tekhnêaren inventoreak izanik dira. Hizkuntza huntara *i-ratz-i* hitzaren radikala «*sar*», «*zar*» da. Ongi behatzen ba diogu, beraz euskarazko forma metathesiaz. Halakotz jadanik Mogelek erabilten zuen «*iratsi*» edo «*irasi*» forma askozaz jathorraga da, gaur egunean aldakuntza phônetiko batetaz batzuek erabiltzen duten «*idatzi*» forma baino. Halakotz ongi legoke baldin ere euskal irazleek hitz hunen forma jathorra erabil ba lezate: *iratz*, *irazle* et.a.

3.^a Diêgêsiaren lakhuneak (spatia narrationis)

Puntu hau batez ere traktatu nahi genuke, zeren-eta jakina den bezala bethi hizkuntzak elkharren gaineko influentziaren bidez aberasten bait dira, eta orain dakigunez hizkuntza baten aberasteko bide egokienetarikoa bethi bide «savante»a izanik da. Beraz irazleek erabilten ohi zutena. Hizkuntza hunen interpretakuntzetan sumerologoez eduki ukhan zituzten diffikultate handietan pre-verbuei zentzu zuzena emaita izanik da, Pre-verbu hauk' verbuzko (rhêmazko) radikalaren aurrean ezartzen den prefixu bat dira, zeinen bidez verbuaren natura aldatzen den. Hemen exemplua bezala gardunarazko —tur— verbuzko radikala erabiliko dut, zeren eta euskarazko —thor— bezalakoa bait da. Radikal huntaz gardunaraz laur verbuzko prefixuez *mu-turr—*, *ni-turr* (edo ta *i-turr—*), *e-turr—* eta *ba-turr—* verbuzko radikal betheagoak formatzen dira. Euskaraz zentzu huntan orain ere bi verbuzko prefixu erabilten dira, baina heien sêmantikêa, gaur egunean berdina da, *e-thorri-i*, eta *i-bil-i*, *ikhusi* ta *ekharri e—* eta *i—* preverbuen sêmantikêetan ez dago differentziarik.

Zein da halabainan gardunarazko prefixuen arteko differentzia, zein da heien sêmantikêa kasu bakhoitzean. Dirudienez heien artean *ibilkeraren* edo ta diêgêsiaren lekhuneen differentzia erakhusten da. Erran nahi hauietaz.

1.^a *Mu-turr-è*. Gauza bat sartzen da diêgêsian (narrazio-
nean) bainan sorthuberria bai lizen bezala. Lekhune huntatik
berria izkribarengana ethorten da.

2.^a *E-turr-é*. Diêgêsian sartzen den gauza berria, izkribaren
aldetik sartzen da.

3.^a *Ni-turr-ré* (edo: *i-turr-é*). Diêgêsian sartzen den gauza,
ez da sartzen ez izkribaren aldetik ez eta sortuberria bai lizen
bezala, kanpotik bertze lekhutik baino. Eta sartuaz geroz sar-
tzearen berria izkribari ethorri zaio.

4.^a *Ba-turr-e*. Aiphatzen den egokera, diêgêsitik kanpora
joaiten da, diêgêsian egonaz geroz, izkiribak' haren berri da-
duka bainan ez da joaiten izkribarengana. Beraz ber hau da iz-
kribaren ikhuspunktutik sumerologoek emaiten duten azalpena.
Bainan bertze sumerologo batzuek' differentzia hauien atzean,
mundua bertzela interpretatzeko strukturak dagozela uste dute.

Nola euskaraz —*tur*— radikalaren ahaikoa —*thor*— radi-
kalean bait dugu, eta bi pre-verbu hauietarik, gutienez bi bait
ditugu, nahiz eta gaur egun sêmantikêaren differentziarengabe
izan dadin... pentsatzeko eredu hori argiagotzekotz «euskal»
phrasi batzuetan struktura hauk kombinatuko ditugu... eta
muthorri, *ithorri*, *ethorri* ta *bathorri* formen erran-nahiari bu-
ruzko exetasi ta exêgêsi bat egiten saiatuko gara.

Phrasi hypothetiko hauk erabil ditzagun:

Gizona' hiritik mendira *muthorri* da. Phrasi huntaz gardun
izkriba batek zer erran nahi zuen? Hau kontatzen duen izkri-
baren diêgêsi planoan *gizon bat* egokera jaioberria bai lizen
sartzen dela. Diêgêsian sartu da, lehenago bertzelako diêgêsi-
lekhune batetan egon gabe.

Bigarren phrasia: Gizona' hiritik mendira *ethorri* da. Hu-
nelako phrasi batetaz gardun izkriba batek erraiten luke, ezen
diêgêsian sartu den konzeptua berria, nolabait izkribaren par-
tetik sartua dela.

Hirugarren phrasia: Gizona hiritik mendira *nithorri* da.
Huntaz zer erraiten zukeen gardun izkriba batek? Diêgêsian
sartzen den egokera, ez da berria, ez eta ez du diêgêsian sar-
tzen, aitzitik lehenago egon zen lekhutik diêgêsira ethorten da.

Laugarren phrasia: Gizona' hiritik mendira *bathorri* da.
Eta laugarren phrasia hunen erran nahia zein lizateke? Hemen

batez ere jakin-arazten da nola kontatzen den egokera, diêgê-
sitik desagerten den. Izkribak ba du haren berri... bainan ez
da izkribaren aldera joaiten.

Beraz hemen gizon moderno baten referentzien systêman,
nola guk hunelako egokeraz aisthêtzekotz eta interpretatzeko
strukturak ez bait ditugu, hemen agerten diren lekhune eta
plano paraleloak edo differentak ez dira hoin erraz enthele-
gatzen. Bainan diffukultate hunen kausa' gurea da, zeren eta
geuk orain gardunek *ez-egô* denetik gure aisthêterioen gainean
ekhiten duten pulsazione dinamikoen interpretatzeko behar-
rezkoa den struktura gure anaphoren hyphasman bilbaturik
ez dadukagulakotz. Batez ere Physika Berria, Heisenberg phys-
ikariaren indeterminazionearen theôriaren bidez... gure «kan-
poan» legozken aisthêsien ithurburua nolakoa den erran ez
dezakegulako egokeran gaudela dakigunetik, nolabait gure ais-
thêsiez harandian dagozen munduari buruz gauzarik gutti erran
dezakegu, eta hau baino gehiago «mundua» edo «kosmoa» da-
kitzagun eta gure aisthêsientzako referentzien sarearen bidez
egia edo «realitatea» kreatzen dugu. Huntara gure hitzezko eta
grammatikêzko strukturan aberatsagoak diren possibilita-
teak baldin eduk ba ditzagu, realitatea ere bertzalako izanen
lizatekelako. Gardunarazko prefixu hauk ongi erabil ba geni-
tza euskal verbuzko-onoma guztietan diêgêsia hobeki formula-
tzekotz bideak genituzke. Adibidez *mukharri, ekharri, nikharri*
ta *bakharri, muraman, eraman, niramán, baraman; mubili, ebi-
li, nibili ta babili...*, etc. Huntara gauzak zein *spatiotan* gertha-
tzen diren erraiten genuke. Zoritzarrez gaur egunean euskaraz
konservatzen ditugun bi preverboek ez dute ezein ere differen-
tzia sêmantikorik, bainan behar bada bihar eguneko irazle edo
kreatzaile batek hunelako strukturak eduki behar lituzke bere
kreatzaileen begiez ikhus dezakena... irakurleari jakin arazte-
kotz zeren eta nolakoa bait da gure hizkuntza halatan ere
gure munda izaiten bait da.

Hemen lantto huntan gardunarari buruzko ikhertzapen lin-
guistiko bat ez dugu egiten, ez eta gure nahia nehoiz ere ez da
izan hunelakorik. Aitzitik jadanik sumerologoeak aurkhitu di-
tuzten heurêmen bidez' mundua nola interpreta genezaken ar-
gitu nahi genukeen eta batez ere gure lana gizon logodun ba-
tek irakhurteaz, bere ideien morphêtzekotz eta jakin-araz-
tekotz possibilitate bat ikhus ba leza, hari bertzelako anaphoren
hyphasma eratu zuten gizonetan zeintzu ziren irakats. Dudarik
gabe hau ez da izanen, literatura'... jolasa eta solhasa bat dela

pentsatzen duten irazleentzat, bainan hunelako personek' behar bada best-seller bat iratz dezakete, bainan ez dira literaturaren historian sartuko, zeren eta hemen bakharrrik sartzen bait dira' literaturaren bidez gizonen pentsamenduari eta expresionearen bideari posibilitate handiagoak emaiten derauzkioten irazleek.

Halakotz ikhusten ahal dugu nola gardunek' beren hizkuntzaren bidez mundua bertzela interpretatzeko tresna balore-handikoa zuten. Ba dakigu nola Physikê Berriaren lehen problêma' gauzen jakinarazteko problêma izan zen, huntara ongi gardunen hizkuntzazko posibilitateak hautemaiten ba ditugu, behar bada gure buruan argi berri bat phiztuko da.

Verbuzko onomêtan *mu*-prefixuaz kontatzen diren gauzak' berez diêgêsian dagotza, batzuetan gure aisthêtêrioen harantz egiak izan litezke. Aitzitik *e*-prefixuaz kontatzen direnak, dialogoaren produktuak dira, izkribaren aldetik dathortza *ni*-prefixuaz diêgetzen direnak, kanpotik bultzatuta sartzen dira, heien *egia* ba zegoen diêgêsian sartu baino lehen, eta hauien aurkakoak nolabait *ba-* preverbuaz diêgetzen direnak liratzek, zeren eta diêgesiaren mundutik desagerten bait dira, nolabaiteko joankizun batetan sartzen direlarik. Huntaz gainera gauza hauk guztiok *orhoitzapenetik* kontatzen ba dira, pre-verbuak *mumba—, emba, imba* ta *bamba* formaz aurkezten dira. Bainan nola gardunen mundua batez ere dionysiako bait zen' halatan erraz ikhusiko dugu nola heien realitatea' ametsezko nivel batetan bezala desarroilatzen zen, non askotan egilea (ergativua) eta eginikakoa ongi berheizten ez ziren. Eta hunen erakhisteko ba dute gardunek —*é* formaz agerten den suffixu nominal bat.

Gehienetan egokerak, zeinentzat, geuk grammatikazko strukturak ez ditugun, ez ditirogu enthelega, eta aitzitik, ez dezakegu pentsa bertzelako strukturak beharrezkoak, edo ta behintzat important izan litezkela, baldin eta heientzat eduki ukhan dugun praktikêan' hunelalko beharkizun ageri izan ez ba zitzaikun. Halakotz ere gizon normalek nehoiz ere ezer ere ez dute inventatzen, hunelako beharkizunak soilik persona genialiei agerten bait zaizkio

Exemplu batzu aiphatuko ditugu:

1.^a Gizon bat gure herrira ethorri zen, eta guztiekin hitz egin zuen. Phrasi hau dudarik gabe euskaraz formetan, elemenduetan phrasi normal bat da. Bainan hypothesisi bezala

konsidera ditzagun *e-* preverbua erabilten ez dituzten bertze phrasiak.

2.^a Gizon bat gure herrira *muthorri* zen eta guztiekin hitz *mugin* zuen. Phrasi hau' hypothesi bat baizik ez da bainan orain sumerkarazko differentziak konsideratzen ba ditugu zer erran genezake, hok emplegatzen diren plano izpiritualei buruz? Lehen phrasian gauzak kontatzen dira, nola subjektuaren egia bilhakatuaz haren anaphoren systématik iltkhitzen diren. Aitzitik bigarren phrasia, hau da hypothetikoan, gauzak bertze-la legozke, hemen ez dathortza anaphoren systématik, baizik, aisthêsiez harantz legoken bertze mundu egiakhorragotik, eta diêgêsi bat bilhakutzen dira. Beraz gardunarazko *mu-* eta *e-* proverbuaren artean diêgêsiaren moduan, eta realitateari buruz differentzia importantak egiten dira.

3.^a Hirugarren preverbuarekin, hau da: ni- (i-) delakoaz: Gizon bat gure herrira *nithorri* da eta guztiekin hitz *nigin* du. Hemen diêgetzen den edukari buruz bertze differentzia bat egiten da, zeren eta huntan erraiten bait da, nola diêgêsia kanpotik ethorritako egiteen bidez aldatzen den. Bainan hemen diêgetzen dena, ez dathor, ez diêgetzailearen aldetik, ez eta gure aisthêtêrieoz ikhusten dugunaren aldetik ere.

Eta 4.^a, zeina bait lizateke: Gizon bat gure herrira *bathorri* da eta guztiekin hitz *bagin* du. Hemen diêgetzen denak', oraiko plano reala utziko duela jakin-arazten da, bainan diêgetzaileak adituaz geroz.

Dudarik gabe hemen aipatu ditugun verbuzko onomak orain euskaraz ez dagotza, soilik guk hunen araura bi (*e-* eta *i-*) emplegatzen ditugu, eta haukiek ez dute ezein ere differentzia sêmantikorik, bainan gardunarazko pentsatzeko era behar bada hunen bidez enthelega genezaken, eta nola euskararen eta sumerkararen strukturak askotan zentzu askaziak diren, behar bada, euskaraz ere hunelako differentziak egiten zirela pentsa genezake, edo ta behintzat, gardunara' kultur hizkuntza bat izanik bait zen, hizkuntza huntaz mintzo ziren hiereuek nola perfekzionatu zuten beren expresatzeko moldeak ikhus-ginitiroke, eta hau oso importanta da, hizkuntzak eta expresio-neren methodoak batez ere jakintsuek hobetzen bait dituzte.